

Jerzy Treder

Profesor Hanna Popowska-Taborska - wybitna slawistka, pomorzoznawczyni i kaszubolog

Acta Cassubiana 15, 367-373

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Treder

Profesor Hanna Popowska-Taborska – wybitna slawistka, pomorzoznawczyni i kaszubolog

Pani Profesor Hanna Popowska-Taborska jest wybitną slawistką i najwybitniejszą znawczynią mowy mieszkańców Pomorza, w tym zwłaszcza mowy Kaszubów, którą zawsze widzi na szerokim tle słowiańskim. Dziedziny szczególnych dokonań i zarazem uznania dla osiągnięć Pani Profesor wyrażają się m.in. w pełnionych w różnym czasie funkcjach i członkostwie w wielu gremiach naukowych, radach, komitetach, komisjach, towarzystwach, redakcjach, jak: Komisja Etymologiczna i Komisja Etnolingwistyczna przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów; Komitet Językoznawstwa PAN (1980–1982 i od 1990); Komisja Dialektologiczna przy Komitecie Językoznawstwa PAN; Komisja Etnolingwistyczna przy Komitecie Językoznawstwa PAN; Towarzystwo Popierania i Krzewienia Nauk (1990); Instytut Europy Środkowo-Wschodniej (1992); członek Rady Naukowej Konwersatorium Eurojos; stowarzyszenie Société Européene de Dialectologie et Geolinguistique; Rada Naukowa Instytutu Slawistyki PAN; Rada Naukowa MPiMK-P w Wejherowie (1995–2005); Rada Redakcyjna „Rocznika Slawistycznego”; Komitet Redakcyjny „Studiów z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”; Przewodnicząca Komitetu Redakcyjnego serii wydawniczej „Język na pograniczach”; Komitet Redakcyjny serii wydawniczej „Prace Slawistyczne” IS PAN („Slavia”); Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1982); Otwarta Rzeczpospolita. Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii (1999). Rodzina Popowskich należy do wyróżnionych tytułem *Sprawiedliwy wśród Narodów Świata*. Osobno wymienić należy członkostwa honorowe: Polskie Towarzystwo Językoznawcze; Komitet Słowianoznawstwa PAN; Gdańskie Towarzystwo Naukowe, a szczególnie: doctor honoris causa Uniwersytetu Gdańskiego (1999) i od roku 2013 członek honorowy Instytutu Kaszubskiego (członek-założyciel, 1997).

Powiedzieć też trzeba, że niejako „na co dzień” była redaktorem *Atlasu językowego kaszubszczyzny* (1954–1978), kierownikiem Pracowni Etnogenezy Słowian i Pracowni Leksyki Słowiańskiej (1978–1990) i kierownikiem Zakładu Języków Słowiańskich IS PAN (1990–2000).

O szczególnej pozycji Pani Profesor w świecie nauki i życiu społecznym świadczą odznaczenia i wyróżnienia, mianowicie: Złoty Krzyż Zasługi (1973); nagroda (zespolowa) Sekretarza Naukowego PAN za *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (1977); Medal Stolema Klubu Studenckiego „Pomernia” (1979); nagroda Wydziału I PAN im. K. Nitscha za książkę *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka* (1993); Medal im. Bernarda Chrzanowskiego „Poruszył wiatr od morza”, nadany przez Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie (1996); Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski (2002); nagroda (wspólna z W. Borysiem) Prezesa Rady Ministrów za wybitne osiągnięcie naukowe (*Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*) (2012).

W świetle wymienionych przynależności, funkcji, zaszczytów i nagród, a przede wszystkim ogromnej bibliografii, liczącej już ponad 470 pozycji, w tym kilkadziesiąt książek (m.in. edycji wielu zabytków), wiadomym się staje, że głównym i trwałym polem badawczym Pani Profesor Popowskiej-Taborskiej była i jest kaszubszczyzna widziana w skali Słowiańszczyzny, integralnie filologia polska i kaszubska w obrębie slawistyki i dziejów Słowian, szczególnie zaś historia języka polskiego i jego słownictwa, leksykografii, leksyki i etymologii kaszubskiej w powiązaniach słowiańskich, a wszystko ujmowane harmonijnie w problematyce etnogenezy Słowian. Pani Profesor uprawia z trwałymi dla nauki efektami historię języka polskiego, dialektologię, leksykologię i leksykografię, etymologię i onomastykę; w ostatnich latach uczestniczy w etnolingwistycznych badaniach tzw. językowego obrazu świata, np. *W poszukiwaniu językowego obrazu świata. Dom, praca, wolność a także honor i Europa w kaszubskich dialektach i w powstającym kaszubskim języku literackim* (Etnolingwistyka 22, 2010). Pierwszym i głównym przedmiotem Jej zainteresowań była i pozostała kaszubszczyzna w różnych aspektach, przy czym zarazem mocne i żywe są związki Pani Profesor z Pomorzem, Kaszubami, Gdańskiem i Uniwersytetem Gdańskim (daw. Wyższą Szkołą Pedagogiczną), Gdańskim Towarzystwem Naukowym i wreszcie Instytutem Kaszubskim. Dzięki licznym publikacjom Profesor Popowskiej-Taborskiej – m.in. po angielsku, francusku, niemiecku i rosyjsku – Kaszuby i kaszubszczyzna są lepiej znane slawistom w Europie i na świecie.

Profesor Hanna Popowska-Taborska urodziła się 22 marca 1930 r. w Warszawie w rodzinie inteligenckiej (ojciec był wybitnym pediatrą), patriotycznej, z tradycją syberyjskich zesłań (matka córką zesłańca). W czasie okupacji należała do podziemnego harcerstwa. Studiowała po wojnie na polonistyce Uniwersytetu Łódzkiego, gdy pracowali tam m.in. prof. Henryk Ułaszyn i prof. Zdzisław Stieber oraz późniejszy prof. Karol Dejna. Pracę magisterką napisała w 1952 r. na temat pisowni łącznej i rozdzielnej w *Biblii królowej Zofii* (1952; druk 1955). Organizacja młodzieżowa sprzeciwiła się jej zatrudnieniu na UŁ, podjęła więc pracę w PIW w Warszawie, ale wkrótce została pracownicą zorganizowanej przez Z. Stiebera w latach 1953–1954 II Pracowni Dialektologicznej, przekształconej

później w Zakład, następnie w Instytut Słowianoznawstwa PAN, obecny Instytut Sławistyki PAN, w którym pracowała do 2012 r. Doktoryzowała się (1958) i habilitowała (1964) na Uniwersytecie Warszawskim, tytuł profesora nadzwyczajnego uzyskała w 1972, a zwyczajnego w 1979 r.

Za jedno z ważniejszych zadań językoznawstwa polonistycznego Z. Stieber uważał wówczas określenie statusu kaszubszczyzny (na tle gwar sąsiednich), co postanowiono ukazać metodą atlasową, przede wszystkim na nowo zebranych materiałach gwarowych. Rozpoczęto badania szkoleniem w kaszubskiej wsi Zawory (1954), układając m.in. kwestionariusz i studiując prace pomorskie K. Nitscha, F. Lorentza, kaszubskie słowniki itp. W tym też roku Pani Profesor wzięła udział w międzynarodowej i interdyscyplinarnej Konferencji Pomorskiej w Gdańsku.

Jej naukowa osobowość zaczęła się zatem formować w pracy nad *Atlasem językowym kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* i zrazu wprost wśród ludności Kaszub i Pomorza (104 wsie kaszubskie i 82 niekaszubskie), a potem podczas opracowywania zebranych materiałów terenowych. Była zastępcą redaktora prof. Stieberta, a po jego śmierci (1980) kierownikiem zespołu i redaktorem dzieła (od t. VII do XV). W *Atlasie* zgromadzono nowy materiał, porównany z materiałem Sychty i dawnym Lorentza czy Rudnickiego, prezentując go nowoczesnymi metodami geografii lingwistycznej. Profesor Hanna Popowska-Taborska uważa, że „z punktu widzenia naukowego niewątpliwa jest bowiem historyczna łączność kaszubszczyzny z polskim obszarem językowym, znacznie silniejsza niż łączność polszczyzny z jakimkolwiek innym językiem słowiańskim. Ale przecież nie to decyduje ostatecznie o tym, czy dany dialekt staje się językiem, lecz cała sfera poczynań ogólniejszych, często świadomie kształtowanych, a dążących do wykształcenia się powszechnej normy języka literackiego” („Pomerania”, 6/1996). Akcentowała, że mają na to wpływ także fakty pozajęzykowe, mianowicie etniczne, kulturowe i polityczne. Napisała o tym w ważnym artykule „*Język czy dialekt?*” – *raz jeszcze o statusie kaszubszczyzny* („Język Polski”, 1988).

Podczas badań terenowych w latach 1953–1961 – także resztek mowy Słowińców – i ekscerpcji dawnych źródeł pisanych zebrała materiał do pracy pt. *Centralne zagadnienie wokalizmu kaszubskiego. Kaszubska zmiana $\epsilon \geq i$ oraz $i \text{ } \grave{u} \text{ } \acute{y} \geq \partial$* (1961), w której wskazała 3 cechy konstytutywne kaszubszczyzny: 1. przejście ϵ po spółgłosce miękkiej w i (dalej w ∂), np. *signoc*; 2. obecność osobliwego fonemu szwa (∂), np. *s ∂ vi*; 3. stwardnienie pierwotnych spółgłosek $\acute{s} \text{ } \acute{z} \text{ } \acute{c} \text{ } \acute{d} \text{ } \acute{z}$ w $s \text{ } z \text{ } c \text{ } dz$ (proces zwany kaszubieniem), np. *se \acute{z} ec*. Poza tym cechują ją liczne archaizmy, np. północnokaszubski swobodny akcent, czy też różne innowacje, np. zmiana $k' \text{ } g' \text{ } w \text{ } \acute{c} \text{ } \acute{z}$. Ustalenia te obowiązują dziś powszechnie w kaszubistyce i sławistyce.

Zacząła też badać kaszubszczyznę literacką, publikując najpierw artykuł o języku poematu H. Derdowskiego *O panu Czorlińskim co do Pucka po sece jachol* (1958), gdzie zastosowała analizę rymów dla ustalenia brzmień głosek kaszubskich w 2. połowie XIX w. Pracą tą, a potem recenzjami *Duchownych pieśni*

S. Krofeja z 1586 r. i *Katechizmu M. Luthera M. Pontanusa* z 1643 r., a także analizą językową *Przysięg słowińskich z Wierzchocina* (1961) i *Perykop smoldzińskich* (1968) zapoczątkowała szersze i nowoczesne – po F. Lorentzu – badania tzw. kaszubskich zabytków językowych jako prób stworzenia kaszubskiego języka literackiego. W ostatnich zaś latach bada najnowsze słownictwo, m.in. w kaszubskiej literaturze i kaszubskim przekładzie *Pana Tadeusza*.

Po różnorodnych studiach częściowych, dotyczących m.in. granic kaszubszczyzny, powiązań leksykalnych z innymi językami słowiańskimi, języka zabytków piśmiennictwa kaszubskiego ukazała się Jej popularnonaukowa i syntetyzująca książeczka *Kaszubszczyzna. Zarys dziejów* (1980). Studia nad kaszubską leksyką i leksykografią przedstawiła syntetycznie w obszernej pracy *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim* (1996), z W. Borysiem jako współautorem, który przedstawił archaizmy leksykalne. Rozdział pierwszy książki przynosi omówienie zbiorów wyrazowych i słowników kaszubskich, w tym odnalezionych przez autorkę, jak słowniczek K.C. Mrongowiusza z 1826 r. i zbiór F. Ceynowy z 1850 r., gromadzący – zdaniem tego Kaszuby – wyrazy kaszubskie bliższe językowi rosyjskiemu niż polskiemu pt. *Eine kleine Sammlung kaschubischer Wörter, welche eine größere Ähnlichkeit mit der russischen als mit der polnischen Sprache haben* (wyd. wspólnie z N. Perczyńską, 2001). Profesor Popowska-Taborska zapoznała się – przed ich drukiem – ze zbiorami słownictwa kaszubskiego i kociewskiego, zgromadzonymi przez ks. B. Sychtę, wysoko oceniała jego 7-tomowy *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* (1967–1976), podjęła się redakcji naukowej 3-tomowego *Słownictwa kociewskiego na tle kultury ludowej* (Ossolineum 1980–1985); ostatni tom przygotowała do druku sama na podstawie pozostawionych przez autora materiałów. Miałam zaszczyt z Panią Profesor na nowo wydać pracę Rosjanina A.F. Hilferdinga z 1862 r. pt. *Resztki Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego* (1990). W książce *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, red. J. Treder, Wyd. UG, Oficyna Czeć (2002, wyd. 2. 2006) jest autorką kilkunastu hasel, w tym obszernych o leksyce i leksykografii oraz o kaszubskich zabytkach językowych. Ciekawą i ważną dla kaszubskiej dialektologii historycznej jest praca (wspólnie z E. Rzetelską-Feleszko), której sam tytuł informuje o zawartości: *Dialekty kaszubskie w świetle XIX-wiecznych materiałów archiwalnych. Prezentacja i opracowanie kaszubskich materiałów językowych zebranych przez Georga Wenkera w latach 1879–1887* (2009, ss. 307, map 65); istotny to przyczynek do kaszubskiej dialektologii historycznej.

Wiele Jej prac przygotowały grunt do zrealizowania z inicjatywy i pomysłu Pani Profesor, we współpracy z prof. W. Borysiem, pomnikowego dla kaszubistyki i sławistyki dzieła, tj. *Słownika etymologicznego kaszubszczyzny*, którego 5 tomów wyszło w latach 1994–2006, a t. 6. *Indeksy wyrazowe* (z płytą CD) w 2010 r. Jeśli kaszubszczyznę traktować jako dialekt języka polskiego, to słownika etymologicznego nie miał dotąd żaden dialekt słowiański. Ma on pozytywne recenzje (np. L. Bednarczuk, F. Hinze, J. Treder, Ż.Ż. Varbot). Otrzymał nagrodę Prezesa

Rady Ministrów (2012). To wybitne osiągnięcie polskiej humanistyki i sławistyki przełomu XX i XXI w., liczące ponad 3700 haseł, w obrębie których objaśniono prawie 9 tys. wyrazów kaszubskich, w tym wielu z dokumentacją źródłową od połowy XVI w. do dziś. *Słownik* pozwala zainteresowanym (np. historykom, politologom, literaturoznawcom i kulturoznawcom) wnikać w tajniki specyficznie kaszubskiego słownictwa, konkretyzuje wnioski o pozycji kaszubszczyzny i ułatwia dalsze studia nad leksyką w językach słowiańskich.

Badanie mowy Kaszubów żyjących na północno-zachodnim krańcu Słowiańszczyzny zwróciło Jej uwagę na problem różnie realizujących się peryferii językowych, m.in. widocznego cofania się archaizmów na peryferie obszarów językowych. Stąd zainteresowania nawiązaniai kaszubsko-staropolskimi, kaszubskimi i wschodnio- czy południowosłowiańskimi, kaszubsko-łużyckimi i kaszubsko-połabskimi oraz kaszubsko-bałtyckimi, a także syntetyczne ujęcie pt. *Problematyka centrum i peryferii obszaru etnicznego w świetle archaizmów i innowacji dialektalnych* (1986); podobnie w wersji niemieckiej (1979). W pracy *Dawne pogranicze polsko-dolnołużyckie (w świetle danych toponomastycznych)* (1965), na podstawie 2400 zapisów z XVII–XIX-wiecznych map katastralnych, wytyczyła dawną granicę językową polsko-dolnołużycką. Zajmowała się też ustalaniem granicy wschodniosłowiańskiej. Problematykę tę ujmuje studium *Z dawnych podziałów Słowiańszczyzny. Słowiańska alternacja (j)e : o-* (1984). Temat dawnych wewnętrznych podziałów języków słowiańskich doprowadził badaczkę do złożonego problemu etnogenezy Słowian, ukoronowanego naukowo doniosłą publikacją *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka* (1991), sponsorowaną przez Królewskie Towarzystwo Sztuk i Nauk w Göteborgu (wyd. 2. z 1993 r. w IS PAN w Warszawie; gotowe jest nowe wyd.); praca została wyróżniona nagrodą Wydziału I PAN, tj. nagrodą im. K. Nitscha (1993). Autorka dała w niej przegląd dorobku sławistyki w tym zakresie, prezentując nowoczesną metodę krytycznej oceny zgromadzonych faktów.

Historii języka polskiego – oprócz studiów w kolejnych tomach *Polszczyzny regionalnej Pomorza* – dotyczą rozważania nad językiem i słownikiem Bartłomieja z Bydgoszczy, mianowicie w rozprawie (współ z I. Kwilecką) *Bartłomiej z Bydgoszczy – leksykograf polski pierwszej połowy XVI wieku* (1977). Poza tym Profesor Popowska-Taborska znana jest jako redaktorka liczących się w sławistyce prac, np. referatów na VII Kongres Sławistów w Warszawie (1977). Jest także współautorką interesującego pomysłu zrealizowanego w książce (razem z K. Handke i I. Galsterową) *Nie dajmy zginąć słowom. Rzecz o odchodzącym słownictwie* (1996).

Kontakty Profesor Popowskiej-Taborskiej z Pomorzem, z Kaszubami, Uniwersytetem Gdańskim i Instytutem Kaszubskim przybierały różną formę. W latach 1983–1998 wygłaszała referaty w Jastrzębiej Górze na konferencjach w cyklu *Polszczyzna regionalna Pomorza*, organizowanych przez IS PAN w Warszawie i MPiMK-P w Wejherowie, drukowane potem w serii pod tymże tytułem (red.

K. Handke). Uczestniczy od 1994 r. w sympoziach dialektologiczno-onomastycznych *Nazwy Pomorza dawniej i dziś* (obecnie: *Językowy, literacki oraz kulturowy obraz Pomorza dawniej i dziś*), organizowanych ku pamięci prof. H. Górnowicza przez gdańskie środowisko naukowe. Występowała z referatami na konferencjach słowińskich w Łebie i chętnie bywała z odczytami w Gdańsku przy różnych okazjach, m.in. XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich (1994) z odczytem *Obrońcy języka malej ojczyzny* (druk 1995). Pani Profesor ma niemałe zasługi dla rozwoju kadry językoznawczej UG, pisała recenzje wydawnicze prac z serii Pomorskie Monografie Toponomastyczne i kolejnych tomów Gdańskich Studiów Językoznawczych, oceniała prace doktorskie (np. dr E. Rogowskiej, dr. Z. Licy) i habilitacyjne pracowników UG (np. E. Brezy i J. Tredera), pisała opinie profesorskie kilku doktorom habilitowanym, drukowała też recenzje prac gdańskich lingwistów, np. dwu tomów *Dialektu malborskiego* H. Górnowicza. Zamieszczała swoje artykuły w serii *Prace Językoznawcze* akademickich zeszytów naukowych, w „Roczniku Gdańskim” i „Pomeranii”. Recenzuje książki Instytutu Kaszubskiego, np. serii *Biblioteka Pisarzy Kaszubskich* – i drukuje prace w „Acta Cassubiana”, np. *O archaiczności kaszubszczyzny i o domniemanym jej pochodzeniu* (t. IV, 2002). W uznaniu zasług otrzymała Medal Stolema (1979), a GTN przyjęło Ją do grona członków honorowych (1995), co dziś uroczystie czyni Instytut Kaszubski.

O postawie obywatelskiej i koleżeńskej Pani Profesor dowiadujemy się m.in. z *Życiorysu naukowego Profesor Hanny Popowskiej-Taborskiej*, napisanego przez E. Rzetelską-Feleszko, w księdze jubileuszowej pt. *Symbolae slavisticae* (1996) dla uczczenia 65-lecia życia Uczzonej, że już jako licealistka i przewodnicząca samorządu klasowego stanęła w obronie usuwanej ze względów politycznych ze szkoły (tj. Liceum im. M. Konopnickiej w Łodzi) koleżanki, a Jej postawę w momencie zmian politycznych w kraju i w Instytucie Słowiaoznawstwa PAN oddaje zdanie: „Hanna Taborska żywo uczestniczyła w życiu placówki, otwarcie i zdecydowanie wypowiadając opinie podyktowane postawą rzetelności i zwykłej uczciwości”.

Na zakończenie przytoczę po jednym zdaniu nieżyjących już profesorów-recenzentów w procesie nadania Pani Profesor godności doctora honoris causa UG, tj.:

- sławisty prof. Leszka **Moszyńskiego** UG: „Jeżeli dodamy do tego osiągnięcia prof. Taborskiej w zakresie kształcenia młodych językoznawców sławistów, a także w zakresie prac organizacyjnych w IS PAN, to jawi się nam obraz wybitnego uczonego, który prowadząc swe żmudne drobiazgowo studia, nie zamyka się w granicach przyczynków, uczonego, którego dorobek jednoznacznie powiększa wiedzę ogólną o językach słowiańskich, uczonego, który jest znany i ceniony we wszystkich polskich i obcych ośrodkach prowadzących badania nad językami słowiańskimi, uczonego zasługującego na najwyższe uznanie i na to, by uzyskać tytuł najwyższy doktora honoris causa”.

- polonisty-dialektologa prof. Karola **Dejny** UŁ: Prof. H. Popowska-Taborska „należy do grona najwybitniejszych slawistów, znanych i cenionych w kraju i za granicą. Swoją wysoką pozycję naukową osiągnęła Pani Profesor dzięki wybitnym uzdolnieniom badawczym, wyjątkowej pracowitości i zamilowaniu naukowemu”.
- historyka-mediewisty prof. Gerarda **Labudy**, który po osobistej uwadze, „iż we wszystkich pracach Profesor Popowskiej-Taborskiej, i tych ważnych i doniosłych, i tych małych i maleńkich dostrzegam zawsze prawdziwą »miłość rzeczy« i z natury osobowości płynącą skłonność do oddania każdemu pogładowi, nawet opacznemu, należnej mu sprawiedliwości. To rzadka w naszym tak zróżnicowanym w swoich poglądach środowisku zaleta charakteru”.

PS Warto poinformować, że wiele Jej artykułów i studiów kaszubskich zostało przedrukowanych w formie książkowej, a więc kolejno: *Szkice z kaszubszczyzny. Dzieje, zabytki, słownictwo* (wyd. MPiMK-P oraz Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wejherowskiej, Gdańsk 1987, ss. 271); *Szkice z kaszubszczyzny. Leksyka, zabytki, kontakty językowe* (wyd. Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk 1998, ss. 277); *Szkice z kaszubszczyzny. Dzieje badań, dzieje języka, zabytki, etymologie* (wyd. IK, Gdańsk 2006, ss. 388); *Z językowych dziejów Słowiańszczyzny* (SOW, Warszawa 2004, ss. 434); *Z różnych szuflad. Prace wybrane, relacje, wspomnienia* (SOW, Warszawa 2010, ss. 390).

Gdańsk-Wejherowo, 21 maja 2013 r.